

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1885/6 és 1886/7.

40. Szitnyai Elek. *Eszmék a meggyőző előadás kellékeihez.* (Selmeczbányai kir. kath. nagygymn. 1887.) — Meg van akadva egy kissé a kritikus, mikor oly dolgot talál előtte, melyben nem talál egyetértést s így hiában keres az egészen átvonuló vezéreszméket is. Nem lehet kivenni kellőleg a szerző nézeteit, nem tekinthetni az indoklását. A szerző a meggyőző előadásról szól s nemcsak összefoglaló nevezet alá, tehát egyenlő rangra állít minden írásbeli előadást; hanem annyi idegen elemet vegyít közbe, hogy valóságos «satura lanx» lett értekezéséből. Ugy látszik, hogy a mi olvasmányai között megnyerte tetszését, valami okkal-móddal vagy néha ok nélkül is sietett fölvenni epizódokat. Azon rész, mely általában a szóbeli előadás kellékeiről beszél, talán az ifjuság számára tartott s gondosabban összeállított egyes leczkéket foglal magában. Ehhez a magam részéről nem akarok hozzászólni. Annyiban eshetik bírálat alá, a mennyiben felhasznált források alapján megvalósítja vagy nem valósítja meg az iskolai előadás helyes didacticáját.

Vannak azonban oly részletek, melyek specialiter a szónoknak és a szónoki előadásnak tulajdonságai. Ezzel a themával magam is foglalkoztam; ehhez akarok hozzászólni; elmondom a magam nézeteit, a melyeket Aristoteles, Cicero, Quintilianus, a *Dialogus de oratoribus*, Blair, Schott olvasgatásából magamnak megalkottam, és, a hol helyen látom, szembe állítom a szerző gondolataival.

Azokból, miket a szerző általában mond, a resultatum így vonható össze: a szónok kötelessége az igazat, az indulat hangjától mentve, minden ékesítgetés nélkül, egyszerűen kifejezni.

Nagyon szép dolog ez, de a ki így gondolkodik, nem kísérté figyelemmel a szónoklat fejlődését és fejlődése közben kialakult lényegét. Az ember lelki tevékenységének különbözők az irányai, s ezek visszatükröződnek a beszédjén is. A higgadtan okoskodó ész szava az észhez van intézve; megvan ennek is a maga beszédje, mely egész jellemében megfelel az ész munkájának. Az indulatnak is, légyen az öröm vagy fájdalom, bánat vagy lelkesedés, megvan a maga hangja, mely saját természetéből ered. És ha más az akarat, mint lelki tevékenység, az akarat szavának olyannak kell lenni, mely ez actus természetének megfelel. És itt alapjában térek el a szerzőtől; mert én a szónoklatot a lelkesítő akarat beszédjének tartom, mely az akaratra kíván hatni, hogy a beszéd céljával egyező elhatározásra indítsa. Kérdem tehát, fel lehet-e állítani

azt tételnek, hogy a szónoki beszéd egyedüli végcélja kimutatni, mi az objective igaz? Szerintem nem lehet. Célja az akarat megindítása; ehhez kell szólania.

Az értekező azon meggyőződésből indul ki, hogy a mi igaz, az mindig tetszik is. Azt hiszem, nem kell czáfolgatnom, hanem csak az életre utalnom, hogy kitűnjék e nézet helytelensége. Ki mondja meg, melyik pl. két ellentétesen subiectiv vélemény között, a melyeknek védelmezői egyenként meg vannak győződve bizonyított állításuk egyedül helyes voltáról, az objective igazság? S egyáltalán a két, bár mily lelkes szónok által védett álláspont közül okvetetlen igaznak kell-e egyiknek lenni, hogy a szónok névre érdemes legyen? Nem a legjelesebb szónokot szokták-e megbízni hivatalból a rabló gyilkosok védelmével? S aztán erre kimondjuk a szerzővel, hogy ekkor a védő ügyvéd nem szónok, vagy hogy hivatalból hazudik? Hiszen maga a szerző azt mondja: «Ki fogta fel a világot egész titokszerűségében, hogy almondhassa, hogy ismeri a valót?» Igazat kell védelmezni, de nem kell annak objective igaznak lenni, hanem védje a subiectiv vélemény igazságát. De ez sem lesz fő cél, mert még mindig fenmarad az akarat elhatározás gerjesztése.

Az akaráthoz a tetszés és megfontolás fokozatain érkeünk. Vagyis csak azt akarjuk, a mi tetszésünket megnyerte, és a mit megfontolásunk helyesnek igazol. Az akarat csak akkor visz végbe valamit, ha a beszélő által megvilágított tárgy tetszetős színekkel van feltűntetve; mikor minden oldalról látja, hogy a rábeszélés tárgya hasznos, az akaratra érdemes. Szükségesnek tartom tehát, hogy az akarat beszéde az ész és indulat hangját, mindegyiket a maga helyén alkalmazza. Az igazság érzete legtöbbször megadja ugyan a szót is annak kifejezésére, és a meggyőződés egyszerű szavaival talán eleget is teszünk a tanítás, az elhíttetés feladatának: de egészen más a dolog, mikor az akaratot a felmutatott dolog valószínűsítésére is rá kell vennünk. Belátja sok ember az egyszerű szóra, hogy szép dolog valamely jótékony célra való adakozás, de még messze van attól, hogy saját filléreit magától is megvonva a jó ügy oltárára tegye. Ide lelkesedés és lelkesítés kell. Ez a szónok munkája.

Ez adja az erőt, melylyel élénken szem elé állítjuk a védelmezett ügyet (*ἐναργεία*, evidentia Quint. VI. 2, 7.); ez termi a méltatlankodás természetes kitérését, melylyel a beszélő az ellenkező törekvéseket elítéli (*δείνωσις*); a képzelet erejének jogosultságát, mely jósló szemmel tekint a jövőbe, hogy a szónok törekvései helyes voltára a jövőtől, az okadatolt valószínűségtől kérjen bizonyítékot (*φαντασία*); ez adja azt a hatásos clausulát, melyben a bizonyítékok összefoglalva az erős meggyőződés subiectiv argumentumaival in cumulo ex abundantia tetőződ-

nek (Quint. VIII. 3., 88). Ebből származik az *amplificatio*; a beszéd fokozatos emelkedése, melyben a szoló szándékosan visszatartja erős indulatát és a leghatásosabb erőnek ügyes *psychológiával* ott ereszti meg a fékét, a hol a hallgatóság lassan felkeltett és fokozatosan emelt érdeklődése megértheti a szoló lelkesedését. Ebből származik a hasonlat, midőn a szónoknak kevés a mindennapi nyelv gazdagsága, hogy méltó hangon fejezze ki lelke megilletődését, s a természetnek nagyszerű tárgyakban és tüneményekben oly bámulatos gazdagságához fordul, hogy a szemléltetés segítsen a hangok hiányán. (De Orat. II. 45.) «In his summa dicendi laus, summa oratoris virtus, ut non modo inclinante excipere, aut stantem inclinare, sed etiam adversantem ac repugnantem, ut imperator fortis ac bonus, capere possit.» (Cic. De Orat. II. 45.)

Bizonyos dolog az is, hogy az érdeklődés megnyerésében nagy része van az élvezetnek, melyet a hallgató a beszéd szépségében talált. Mert a ki szívesen hallgat: jobban figyel, könnyebben enged a benyomásnak; többször a beszédben talált gyönyörködés, sőt néha a csodálat ragadja magával a szónok célja felé. (Quint. VIII. 3., 5. Cic. De Orat. III. 24.) Itt van a beszéd ékesítésének ratiója. Mert a beszéd is olyan, mint az emberi test. A testen sem szép, ha a csontokat, ereket végig megolvashatjuk; hanem ha a vérnek és izomzatnak éltető ereje szabályos idomokban állítja élénk. (Dialogus 21.) Maga az ítélet száraz kifejezése, bár az teszi a lényegét, inkább csak az észhez hatol, érzelmet és akaratot nehezebben érint. (Cic. Orat. 14.) Az tehát az igazi szónok, a ki úgy beszél, hogy bizonyítson is, gyönyörködtessen is, tetteire is indíttson. «Probare necessitatis est, delectare suavitatis, flectere victoriæ.» (Cic. Orat. 21.) Ez a hármas feladat szabja ki, mit, hogyan, mikor alkalmazzon a szónok beszédében.

Az értekező elítéli a szónoki stilusnak a közönséges beszédétől eltérő sajátságait, az ú. n. ékesítést. Ha azt a csengő-bongó cifra szót elítéli, a melynek egyedüli értéke a beszéd ügyesen szerkesztett numerusában, a dallamos hang kellemes modulációiban van, a tartalom pedig nem felel meg a külsőnek: ez ellen fölösleges volt annyiszor kikelni. Ép érzékű ember úgy sem veszi azt szónoklatnak. Arra nem kell figyelmeztetni senkit, hogy az üres zsebet pusztán képzelemmel megtölteni nem lehet. De hogy a szép gondolat miért ne legyen szép formában is, főképp ha az keresettség nélkül megtörténhetik, azt nem tudom megérteni. Maga az értekező is mintegy megfélelkezik a magára erőszakolt szerepről és igazolja állításaim igazságát. Beszél az indulatok felkeltéséről. Elemzi Castelar beszédjét, a mely szép szónoki ellentétekben fejezi ki a szülőföld vonzó erejét. S a helyett, hogy helytelenítené az ékesítést, hozzáveti: «de hány ú. n. nagy mondásunk van, melyből ha tartalmat akarunk extrahálni, semmi sem marad vissza». (38. lap.)

Pedig abból, hogy üres mondások is vannak szép formában, nem az következik, hogy a szónok nem szépíthet, hanem a szónok csak oly gondolatot szépítsen, mely megérdemli a bársony nyerget. Legyen erős annak a háznak a fala, melyen oszlopcsarnokot, emeleteket, tornyokat, erkélyeket stb. építsenek.

A 39. lapon maga is kiemeli a tartalmas szépet s bevallja, hogy a valódi szépnak hatása alatt áll. Ne is restelkedjék miatta!

Szerettem volna még azon nézetére kifejtenem a magam véleményét, hogy *a szónoklatnak semmi köze a művészethez*. De egy bírálat szűk tere nem jogosít fel ily terjedelmes kitérésre.

Csak még néhány megjegyzést teszek. Megkülönböztet dics szónoklatokat (10. lap). S abban a minőségben, a hogy leírja, el is itéli azokat. Ha ilyen szónoki genre van, helyesen teszi. De jobban teszi vala, ha megmondja, hogy itt az ú. n. dictiót érti, a melynek rossz tulajdonságait kár volt a szónoklatra általánosítani. Beszél a tekintélyi érvről; de sem a helyét, sem az értékét nem mondja meg. Pedig az ú. n. sacra concio-ban, mely vallásos tételeket és erkölcsi elveket fejteget a hallgatóság lelki életének irányítására, itt, a hol a biblia a legfőbb bizonyíték, helyén van; de másutt kevés az értéke, nem is használják. Felhozza sok szónok azon szokását, hogy citatumból indulva ki, abból formálja a maga állítását. De megint nem mondja meg, hogy ez a dictio legszokásosabb formája, a mely nem jöhet a szónoklat számába.

A szónoki beszéd lényegéből kiindulva az ünnepies beszéd újabb formája, az emlékbeszéd annyiban mondható szónoklatnak, a mennyiben az elhalt jeles emlékezetének és működése irányának ápolására lelkesíti a hallgatóságot. Különbözik inkább irodalmi tanulmány. Jobban megközelíti a szónok célját a valódi értelemben vett akadémiai szónoklat, mely vagy a tiszta eszményt hangsúlyozza, vagy valamely kevésbbé művelt irodalmi irányt felkarolva annak művelésére buzdít.

Csurgó.

LÁZAR ISTVÁN.

41. Albrecht János, Néhány észrevétel a német nyelvi oktatásról a gymnasium III. osztályában (Kaposvári áll. főgymnasium, 1887. 3—16. lap). — Igen elolvasásra méltó értekezés, mely a szerzőt gondolkodó és buzgó tanárnak tünteti föl. Tanító eljárásának, úgy a grammatikai mint a tárgyi oktatásnál követett módszerének bemutatására egy-egy leckeórát közöl, «stenographiai hű másolatban». Eljárása figyelemre és utánzásra méltó, csak a «tárgyi» oktatásnak fenyegető elfajulásától kell tartózkodni. «Ha olvasmányunkat át vizsgáljuk (mondja a szerző a 12. lapon), azt találjuk, hogy előfordultak földrajzi, csillagászati, természetrajzi fogalmak stb. Kiírván magunknak pl. mindama kifejezéseket, melyek a földrajz körébe esnek, összeállíthatunk

magunknak oly egészet, mely csaknem földrajzi leczkéhez hasonlít stb.» Minél jobban hasonlít földrajzi, csillagászati, természetrajzi stb. leczkéhez, annál rosszabb, mert a német leczke nem földrajzi stb. leczke és ne is legyen azzá. A tárgyi *magyarázat* természetesen szükséges, s nagy hiba volna, ha a tanár a német szöveget *kizárólag* a grammatikai oktatás alapjául tekintené és csakis e szempontból dolgozná föl. De ha az argonauták történetének olvasásánál az olvasmányban előforduló legszükségesebb földrajzi adatokat megmagyarázza, ez még nem földrajzi leczke és ne is legyen azzá, mert akkor megszűnik német leczke lenni, pedig ilyen úgy is kevés van [keves eredménnyel dicsekedhetnek. Még menthető e túlzó eljárás, ha e tárgyi feldolgozás lehetőleg *német nyelven* folyik (mint a mi szerzőnkénél), mert akkor e feldolgozás német beszédgyakorlattá lesz; de az itt-ott divatos magyar tárgyalásnak az a módja, mely teljesen megfelelkezik arról, hogy ez órák célja a német nyelv elsajátítása, sőt arról is, hogy alapját német szöveg teszi, nem egyéb pædagogiai hóbortnál, melynek szomorú hatása eléggé ismeretes.

Szerző helyesen mondja mindjárt cikke elején: «Minthogy a német nyelv tanárának kettős cél kell elérnie, t. i. tanítványait a nyelv gyakorlati használatára megtanítani és általános ismereteik bővítésével nekik különös irodalmi műveltséget is adni, elejétől fogva ügyelnie kell, hogy ez, midőn az egyik cél elérése a közvetlen szándéka, elősegítse közvetve a másikat, és míg az egyik mint főcél előtérben áll, addig a másik mint mellékes támogassa azt». Helyesen van ez mondva, de félreértések végett hangsúlyozandónak tartom, hogy a *nyelv elsajátítása mindig és kivétel nélkül a főcél*, az irodalmi oktatásnál is, és ez utóbbi csak úgy felel meg e főcélnek és csak úgy értékes és ajánlatos, ha *német nyelven folyik*. Minden magyar nyelvi æsthetizálás és irodalomtörténeti fejtegetés haszontalan és hiába való, és nem is a német, hanem a magyar oktatásnak az ügye. A magyar jegyzetekkel s bevezetésekkel ellátott olvasókönyvek és kiadások ajánlásra méltók, mert a *házi* tanulmányt és a præparatiót megkönnyítik, sokszor egyenesen lehetővé teszik; de *az iskolában* németül beszéljen tanár is tanuló is. A német tanításnak szégyenletes és ijesztő eredménytelensége első sorban e főszempont mellőzéséből származik, — és másodsor azon könnyelműségből és lelkiismeretlenségből, melylyel a tanulót akkor is felbocsátják a magasabb osztályba, ha a németből semmit sem dolgozott és semmit sem haladt.

Albrecht értekezését melegen ajánlom a szakférfiak figyelmébe. Igen öröndetes dolog volna, ha e gondolkodó és lelkes tanár példája minél több követőre találna.

HEINRICH GUSZTÁV.

42. Danielovics Kálmán. A mondat. (Zombori állami főgymnasium. 1887. 15—54. l.) — Az értekezés két részből áll; az elsőben előadja a szerző az ő saját elméletét a mondatról, a másodikban bemutatja, hogyan alkalmazza ő a kifejtett eredményeket a gymn. I. és II. osztályában. A felvetett tárgy mindenesetre érdekes, mert hisz, ha mondattani alapon tanítjuk a nyelvtant, a mint azt mind a gymnasiumi, mind a reáliskolai tantervhez kiadott utasítások ajánlják, elsőben magával a mondattal és sajátágaival kell tisztában lennünk. Annál inkább meglepett, midőn végig olvasva ez értekezést, a mely 40 oldalon keresztül tárgyalja a mondatot, végül arra jut a szerző, hogy ő nem barátja az első és második osztályban a mondati alapon való nyelvtanítványnak, pedig négy oldallal előbb maga beszéli el, hogy ő is az értelmi gyakorlatok után az első osztályban mindjárt az illető olvasmány *mondattani elemzéséhez* fog. Ilyen egyenetlenséget és következetlenséget több helyen is találunk művében, melyet legjobban úgy bírálhatunk meg, ha sorban követjük fejtegetésének menetét.

Kezdi a beszéd meghatározásán, hogy az «külső eszköz, melynek segítségével mással gondolatainkat közölhetjük és viszont másnak gondolatait lelkünk elé állíthatjuk». A meghatározás második része mindenesetre fölösleges, mert a mi beszédünkkel másnak gondolatait nem állíthatjuk lelkünk elé; ha pedig más beszél, az ismét csak az ő saját gondolatainak közlése. «A beszéd mondatokból, a mondatok szavakból, a szavak értelemmel egybekötött (?!) izült hangokból állanak.» Majd kissé alább a mondat meghatározása következik: «Gondolatunknak izült hangbeli vagy írott, fül vagy szem által felfogható, tehát érzéki jegyek által való kifejezése.» Egy olyan értekezéstől, mely magáról a mondatról szól, mindenesetre megvárhatjuk, hogy a mondatnak lehetőleg pontos, s minden kétértelműséget kizáró meghatározását adja. Pedig ebben a meghatározásban a szerző azt felejtette el, a mit előbb maga is megmond, hogy a mondat a beszédnek egy része, tehát azt kellene róla tudnunk, hogy mekkora része. Az általa adott meghatározás szerint mondat ugyanaz mint beszéd. Annak fejtegetésére, hogy mi a mondat, itt nincs időnk, e helyen csak Brassai legújabb füzetére (Szórend és Accentus) utalok, mely bővebben foglalkozik e kérdéssel. Ezután kezdődik a mondat részeinek és lényegének fejtegetése; s a szerző teljesen elhagyja a megkezdett irányt, nyelvtan helyett logikát ad, a mennyiben ezentúl a mondat annyi mint ítélet, bár ezt ő maga sehol sem mondja ki.

Legjobb, ha fejtegetését saját szavaival mutatjuk be. «A mondat két részből áll: alanyból és állítmányból. — — Alany az, a miről beszélünk, gondolkozunk, — — állítmány az, a mit az alanyról mondunk, gondolunk. — — Az állítmány mindig a saját alanyának tulajdonságait terjeszti elő, melyek vagy pozitívek, vagy negatívek (!). — — A mon-

dat lényege az állítmánynak az alanytól való elválasztása és az alanyra való visszavonatkoztatása.» Megkülönböztet később *általános, nemi alanyt, faji és egyedi alanyt*. Szól továbbá lehetőségi állítmányról is. Megkülönböztet kétféle mondatot: «a szerint, a mint a vizsgálás alapjául az alakot vagy pedig a gondolatot vesszük, a mondat kétféle: *alaki és speculativ*, s ennek folytán az alany és állítmány is alaki és speculativ». Ezt a kétféleséget a szerző mindenben látja, s még alaki speculativ felfogásról is szól; természetesen az övé a speculativ. Igazán kíváncsian lestem, miben különbözik ez a magasabb, speculativ felfogás a mi közönséges formális felfogásunktól.

Az első nagy eredmény, melyre bukkantam ez: «mi a speculativ felfogás szerint az alanyt tartjuk fontosabbnak a mondatban», mert — szerinte — fontosabb az, a miről beszélünk, mint az, a mit róla mondunk (?). Ezt a képtelenséget, melyet czáfolni sem érdemes, alkalmazza is és megkülönböztet *tárgyas cselekvő, tárgyatlan cselekvő, magáraható és szenvedőleges alanyt*. Hogy milyen az alany, azt természetesen magán az alanyon nem láthatjuk, hanem esakis az állítmányon. A speculativ felfogás ezen hatalmas eredménye után kíváncsian várjuk az összetett mondat tárgyalását. «A formális nyelvtan tanítása szerint az összetett mondat olyan mondat, mely két vagy több mondatból van összetéve, pl. Péter olvas, Pál olvas; összevonva: Péter és Pál olvasnak (mellérendelés).» Szeretném tudni, melyik az a formális nyelvtan, a hol ezt a meghatározást találta s a melyik az említett mondatot összetettnek nevezi. Csak az a kár, hogy ő maga e helyett más meghatározást nem ad, csak annyit látunk fejtegetéseiből, hogy az összetett mondat tulajdonkép egy mondat. A mit az összevont mondatról szól, azt elég lesz, ha csak idézem: «Az összevont mondat oly összetett mondat, melyben két vagy több alany mellett egy állítmány, vagy egy alany mellett két vagy több állítmány van. — — Mi részünkről az összevont, összetett (!) mondatok közé az olyanokat is számítjuk, melyek különböző alanynyal és különböző állítmánynyal, de egyenlő hely-, idő-, ok- és célhatározóval bíró egyszerű mondatokból vannak összetéve. Pl. Károly ír, Lajos rajzol az iskolában.»

Ezen elméleti fejtegetések után mi is kíváncsian kérdezzük a szerzővel, «hogy a gondolatnak és mondatnak ily felfogása és az ily felfogás szerint való tárgyalása és elemzése mennyiben vihető be az iskolába és mennyi s mi módon nyújtható az egyes osztályokban?» — A feleletet azonban e kérdésre hiába vártuk. Előbb leír a szerző egy érzékeny naiv jelenetet, mely az első órában közte és az első osztály tanulói közt lefoly, azután épügy kezdi tanítani a nyelvtant, a mint száz és száz formális felfogású kollégája teszi szerte az országban. Maga is megvallja, hogy csak a második osztályban szorított egy kis helyet a formális nyelvtan mellett

a speculativ nyelvtannak is a gyakorlatirásnál. S ez a kis speculativ, a mint leírásából látom, szintén nem valami nagy újítás. Értekezése végén polemizál azok ellen, a kik inductiv módon akarják a nyelvet tanítani s nem egyes értelmetlen mondatokból indulnak ki, hanem összefüggő olvasmányból. Értekezésének ez a része Don Quijote harcza a szélmalomok ellen.

48. Veress Ignác. A magyar név- és igejelző. II. (Nagyszombati állami főgymnasium, 1887. 1—42. l.) — Ezen értekezés első részét a Philologiai Közlöny 1886. évfolyamában (698. l.) bíráltam meg, mire a szerző néhány szenvedélyes, személyeskedő megjegyzéssel válaszolt, a mi nem annyira igazságszeretetre, mint inkább túlságos érzékenykedésre vall. Akkori kifakadásaira nem akarok reflektálni, csakis az előttem fekvő értekezést teszem bírálat tárgyává.

Mindjárt az első sorokban említi a szerző, hogy az első rész módszerétől itt sem tért el; és mégis nagy különbség van értekezésének két része között. Az első egyszerű adathalmaz egy nem egészen szerencsésen választott rendszer szerint csoportosítva, ez az értekezés azonban habár ép úgy csoportosítja adatait, mint az előbbi, magyarázni is igyekszik őket. A szerzőnek azt az igyekezetét, hogy Petőfi nyelvéből teljesen összeállította a magyar igenevek használatát, akkor is dicsértem, ma is hasznos munkának tartom; de igenis megróttam felszínes rendszerét, mely nem törekszik a dolgok mélyére hatni, hanem pusztán külsőségek után ítél s például külön csoportba sorozza az ilyen két alakot is: *bámult leányka* és *titkon bámult leányka*. De ha neki az ő rendszere jobban tetszik, ám legyen. (Nem akarom vissza vágni saját szavait: A chaque fou . . .)

Ez az értekezés egymásután tárgyalja Petőfi nyelve alapján a múlt névjelzőt (értsd: múlt idejű melléknévi igenév), a jövő névjelzőt (jövő idejű melléknévi igenév), végre a jelen és múlt igejelzőt (a két határozói igenév). Mindenesetre nagyban emeli a dolgozat értékét, hogy az egyes alakok használatát és fejlődését lépten-nyomon magyarázni törekszik, bár magyarázatai nem mindig a legszerencsésebbek. Így pl. nem helyes, a midőn azt állítja, hogy a múlt idejű igenév nemcsak alakilag, hanem értelmileg is azonos a jelentő mód múlt idejének 3. személyével. Hasonlít hozzá, sok tekintetben egyeznek is, de még sem ugyanaz. Az mitsem bizonyít, hogy «az állítmány változatlan értelemmel jelzőleg járulhat alanyához, vagy tárgyához»; pl. *felhőket szellő üzött* és *szellő üzött felhők*. Ehhez hasonló jelenséget nemcsak a sinai és japán nyelvekben találhatunk, mint V. állítja, hanem az angolban is.

Az egyes alakok eredetét magyarázva, mindig a legrosszabb irányban tapogatódzik a szerző; rég elavult nézeteket emleget, melyeket már

maguk a szerzők sem vallanak. Az *írott* alaknál Budenz egyik legrégebb munkájára hivatkozik, melyet Munkácsi a Nyelvőrben csakis történeti értékénél fogva említett meg. A *-va, -ve* végű igenév eredetét illetőleg Hunfalvy, Szvorényi, Fábíán és Simonyi (Nyr. 1875) rég elavult nézeteit vallja; a *-ván, -vén*-re nézve ismét csak a Magyar Nyelv Rendszerét, Szvorényit és Riedlt idézi. Budenz Ugor alaktanát, a hol ez alakok eredetének legjobb magyarázatát találhatta volna, úgy látszik nem forgatta a szerző.

BALASSA JÓZSEF.

44. Vécsey Bekény. A felolvasás és szavalás alapszabályai. (Kis-szebeni kegyes tanítórendi gymnasium. 1887. 3—20 l.) — Rövid bevezetés után négy részben tárgyalja a szerző azon főbb szabályokat, melyeket a felolvasónak és a szavalónak szemé előtt kell tartania. Az első rész a *nyelvtani felolvasás és szavalás szabályairól* szól, tulajdonképp a helyes és tiszta kiejtésre, és pontos, hibátlan hangsúlyozásra figyelmezteti az előadót. Különösen jól, bár nem elég kimerítően tárgyalja a magyar hangsúly fontosabb jelenségeit. A második rész tárgya: *a jellemző felolvasás és szavalás szabályai*, melyben a hanghordozásról szól s részletes utasításokat ad arra nézve, hogyan kell a különböző érzelmeket hangunkkal festeni. Majd a *személyesítő felolvasás és szavalás szabályait*, végül pedig a *taglejtés, vagyis a cselekvés szabályait* tárja elénk, szólva az egyes érzelmelek kifejezését kísérő gesztusokról.

Bármily helyesek is a szabályok, melyeket a szerző összeállított, mégsem hiszem, hogy elégségesek arra, hogy valakit a jó szavalásra megtanítsanak. A hangsúlyozást, a mondat egyes részeire helyezendő kisebb-nagyobb nyomatékokot, a mit igazán tanulni kell, bővebben kellett volna tárgyalnia, a hangfestést ellenben, a szép és kellemes gesztusokat aligha fogja bárki is máskép, mint gyakorlatból megtanulhatni.

45. Barbarics Róbert. Magyar mondattani kérdések. (A cisterci rend bajai kath. főgymnasiuma. 1887. 3—10. l.) — A magyar mondatban két érdekes kérdését tárgyalja a szerző, melyekkel már régebben is foglalkozott a Nyelvőr és a Philologiai Közlöny hasábjain. Cikkének első része a *miattam, tölem, fölőlem* határozókkal ellátott mondat szerkezetekkel foglalkozik (v. ö. Nyelvőr XIV. 496). A kifejezés e különös módját *miattam teheted*, — pedig ha teszi, éppen nem *miatta* teszi, — a Nyelvőrben úgy magyarázta B., hogy a szóló ilyenkor közömbösnek akar feltűnni, holott nem az. Ez utóbbi megjegyzést, hogy a szóló tulajdonképp nem közömbös, fölőlegesnek tartom a kifejezés magyarázatára, mert a beszélő maga igazán azt hiszi, hogy ő közömbös személy. Pl. ha Tóth K. egy költeményében így szól: Nem tudok én semmit a világról, én miattam leeshetik lábáról, ő igazán azt

képzeli, hogy rá nézve az mindegy. És újabb példái között is sokat találhatunk, a hol egészen közömbös a szólóra nézve, akármi történik is. Az előttünk fekvő értekezésben B. bővebben foglalkozik evvel a kérdéssel, s igyekszik a különböző árnyalatokat is megvilágítani, a mi sikerül is neki. Az absztrakt szó mellett álló *-tól, miatt, felől*-ről azt mondja, hogy az nem annyira a megengedés határozója, mint inkább *nem gátló ok* színében lép fel. Ez a magyarázat, azt hiszem, nem csak az absztrakt szó mellett álló *-tól, miatt* és *felől*-re illik, hanem egyáltalán minden esetre. A határozóban kifejezett személy mindenütt mint nem gátló ok szerepel. Pl. Elmehetsz már kapum előtt, Nem vigyázlak, mint azelőtt, Szeretőd is tarthatsz tőlem, Meg is ölelheted felőlem; úgy magyarázhatjuk, hogy ha csak én vagyok a gátló oka, tarthatsz szeretőd, meg is ölelheted. Ez a magyarázat szolgálhat minden egyes esetnek kulcsául.

Az értekezés második része (Az egy-en kívül, egyéb) újabb adalékokkal szolgál a szerzőnek a Philologiai Közönyben régebben megjelent cikkéhez (A határozók tanához, X. 568), s ezen alakokban azt a jelenséget látja, melyet Paul contaminationának nevez. S abban igaz van a szerzőnek, midőn maga mondja, hogy e dolgozataival a felvetett kérdéseket még véglegesen meg nem oldotta, de többet tett, mint csak egyszerűen felvetette őket; eltalálta a helyes utat, s rámutatott az irányra, a melyen tovább haladva mindinkább több és több eredményt érhet el. Csak haladnia kell tovább a talált nyomon.

MOLNÁR BÉLA.

46. Kis Sándor, A kurucz világ költészete. (A kegyes tan. rend. kolozsvári főgymn. 1887.) — Ez a tanulmány a kurucz költészetről 95 nagy lapra terjed. Mindenesetre akkora terjedelem, mely már egymagában is várakozást ébreszt. S várakozásunk csak fokozódik, a mikor a dolgozat bevezető soraiban azt olvassuk, hogy a szerző célja a kurucz világ költészete esztétikai szempontból fejtegetni, Thaly Kálmán gyűjteménye alapján. De ha elolvassuk e dolgozatot, várakozásainkban nagyobbrészt csalódva fogjuk magunkat érezni. Már az bizalmatlanná tesz a szerző esztétikai törekvése iránt, a mit a bevezetésben tanulmánya közvetlen céljáról mond. A szerző ugyanis azt akarja elérni, hogy «az olvasóval, de különösen a magyar ifjúsággal megismertesse azon eszméket, melyekben nemzeti szellemünk megnyilatkozott a kuruczvilág, e főséges forradalom, e szerencsétlenül végződött, de mindörökké dicső emlékü szabadságharc korában. Ha csak néhány lélekben is felébresztheti, megerősítheti az elv, jog és becsület nagy küzdelmének emléke iránt a kegyeletes tiszteletet: munkám elérte célját».

Annyit sikerül a szerzőnek e kifejezéssel elérnie, hogy nagyon kíváncsivá teszi az olvasóját arra, hogy mikép tudja majd a szerző ezt a hazafias szempontot esztétikai céljával összeegyeztetni. Nagyon egy-

szerűen. Egy-két lapon beszél valamit a kurucz költészetről egész általánosságban, azután sutba dobja az esztétizálást, és megírja a kuruczmozgalmak *történetét*. Természetesen az ifjúság kedvéért nem kiméli a hazafias frázisokat, hanem szórja teli marokkal jobbra-balra. Hogy mégis legyen a dolgozatnak valami köze a címéhez is, az egyes történeti mozzanatoknál a szerző beleszövi az arra vonatkozó kuruczvilági dalokat. Így aztán egy nagyon különös értekezés jön létre: hol esztétikai fejtegetés, hol hazafias áradozás, hol meg krónika. Mindegyikből van benne valami, s végül még sem tudjuk, mit akart tulajdonképpen a szerző dolgozatával elérni és sajnáljuk azt a nagy fáradságot, melyet rá fordított. Több ízben kijelenti, hogy «lelkesülten» írja munkáját. Lelkesését nem vitatjuk el, meglátszik az minden során. De talán nem mondunk újat, ha azt állítjuk, hogy pusztán hazafias lelkesedéssel nem lehet esztétikai tanulmányt írni. S azt sem hiszszük, hogy az ifjúságnak nagy szolgálatot tett volna a szerző, mikor e tanulmányát megírta. A történeti tankönyvekből sokkal összefüggőbb képet lehet nyerni a kuruczvilág eseményeiről, mint a melyet a szerző ad. S így egyik célját sem éri el Kis Sándor, sem a hazafias, sem az esztétikai cél. A mi rendesen úgy szokott lenni, ha valaki írni akar s nincs tisztában azzal, a mit írjon.

47. Porubszky Pál, Gyöngyösi Istvánról. (Rozsnyói államilag segélyezett ág. hitv. főgymnasium. 1887.) — Mióta Arany János megírta művészi tanulmányát Gyöngyösi Istvánról és helyes világitásba állította a XVII. század népszerű epikusának alakját: irodalomtörténeti kutatásunk elszeretettel foglalkozik Gyöngyösi István életrajzi adatainak vizsgálatával és irodalmi jelentőségének fejtegetésével. S ez könnyen megmagyarázható. Gyöngyösi István mint ember is, mint költő is egyik legérdekesebb alakja irodalmunknak. Nem volt kifogástalan politikai jellem, sem nem bírt hatalmas teremtő erővel, de volt igaz költői kedélye, bő lyrai ere, erős rhythmus- és nyelv-érzéke. Életrajza, politikai magatartása, rendkívüli írói népszerűsége: mind elég anyagot adnak a vizsgálódónak, s tág tért nyitnak a kutatásra, — sokszor persze a találgatásra is.

Az előttünk fekvő dolgozat szerzője összeállította Gyöngyösi István életrajzára vonatkozó ismereteinket, s Gömörmegye XVII. századbeli jegyzőkönyvei alapján néhány új vonással egészíti ki azt a nagyon is hézagos képet, melyet a Murányi Venus költőjéről eddig birtunk. Lényegesebb új adatot azonban nem találunk dolgozatában, s Gyöngyösi István életrajzában sok fontos pontjára nézve ő is csak a találgatásnál marad. Gömörmegyének akkori jegyzőkönyvei inkább csak a költő hivataloskodásáról, mint családi vagy egyéb magán viszonyairól tartalmaznak egy-egy jegyzetet. Születési éve és helye is bizonytalan. Lehet, hogy

Csetneken, lehet, hogy Ochtinán született, Gömörmegyében. Ezt azonban csak Bartholomæidesz L. Com. Gömöriensis Notitiá-i után állítja Dugonics, majd Toldy, valamint azt is, hogy 1620 Gyöngyösinek a születési éve. Az is, ez is csak föltevés. Igaz, hogy mind Csetneken, mind Ochtinán volt Gyöngyösi-ház, ámde nem annyira mint szülőházai, inkább csak mint volt tulajdonai szerepeltek. Születési évét sem lehet bebizonyítani, mert az említett községek egyházainak abból a korból nem maradtak fel anyakönyvei. Sőt nagyon is elfogadható Arany János okoskodása, mely szerint az 1620-iki évet születési évének nagyon is időelőttinek tartja. Nehezen tehető fel, hogy Gyöngyösi magas nyolczvannégy éves korában is alispáni tisztelet viselt s ily magas életkorig megtartotta volna lelke frissességét. Sőt hetvenhárom éves korára is nehezen tehető Kemény János kiadása, mely 1693-ban Lőcsén hagyta el a sajtót. Meg azt is bajos föltenni, hogy — e számítás szerint — már 1640-ben Vesselényi Ferencz titkára lett a húsz éves Gyöngyösi. S még néhány érvet lehet arra nézve felhozni, hogy az említett születési év csakugyan korai. Gyöngyösi állásából Vesselényi mellett, valamint későbbi hivataloskodásából azt kell következtetni, hogy gondos nevelésben részesült. Az akkori csetneki iskola elég hírrel bírt arra, hogy belőle nevezetes ember is kikerülhessen. De ott tanult-e vagy másutt, hogyan került Vesselényihez, merre járt vele, volt-e valami része a murányi eseménynél — mind oly kérdések, melyekre nézve eddig sem tudunk választ adni, s Porubszky Pál sem tud újat mondani. Meglehet, hogy az akademia megbízásából kutató Nagy Iván fel fog deríteni e homályos pontok közül egyet-mást.

Gömörmegye jegyzőkönyveiben 1653-ban találkozunk először vele mint kirendelt táblabíróval. 1681-ben Hevesbe küldik megbízással; ugyanabban az évben mint követ megy Gömörből a híres soproni országgyűlésre; 1683-ban megbukik mint alispán-jelölt; az 1686-iki tisztujtáson már megválasztják őt erre a tisztre s ez időtől egész 1693-ig, majd ismét 1701-től 1704-ig haláláig, volt Gömörmegyének viczispánja. S arra is vannak adatok, hogy hivatalában népszerű, kedvelt ember volt. Tisztviselősége alatt gyakran fordul elő a neve a megyei jegyzőkönyvekben, valamint az Andrassy grófi család krasznahorkai levéltárában. Mint buzgó katolikus ember kedvence volt az Andrassy főispáni családnak; azonban a túlnyomólag protestáns megyében éppen e miatt csak a legkörültre tekintőbb tapintat kifejtésével tarthatta meg népszerűségét. S ő ezt a körültekintő magatartást, úgy látszik, nem tévesztette szem elől. A vallási és politikai viták miatt Hevesmegye gyűlésekor Gyöngyösi volt a békéltető, kiegyeztető szellem. Mikor 1689-ben az esztergomi érsek erős szavakban követeli a megyétől, hogy kötelezze a protestánsokat bucsújárára, Bornemisza András, Ráski István és többen a protes-

tánsok közül fellázadva kelnek ki e követelés ellen, míg a katolikus párt helyesléssel fogadta a primás levelét. A vita egyre hevesebb lett, míg végre Gyöngyösi rábeszélő szelid szavakkal lecsillapítja a zajongókat, igérvén, hogy a dolgot szép szerével fogja elintézni, nehogy bármely félnek sérelme essék. Bizonyára nagy népszerűség kellett hozzá, hogy engesztelő szavában megnyugodjanak, de okos politikai tapintat is, mely számolni tud a többség hangulatával és a helyzettel.

Ezután részletesen tárgyalja a szerző Gyöngyösi politikai elveinek változását, mely királpárti meggyőződésétől a bécsi kormány erőszakoskodásai következtében lassanként a másik párt elveihez vezette át. Vannak erre jegyzőkönyvi és levéltári adataink is. Gyöngyösi 1682-ben Gömörmege táblabírája, egyszersmind talán vezérembere is volt. Mert báró Andrássy Péter főispán, úgy látszik, elégedetlen volt a viszonyokkal s meghasonlott a megyével és mint erős németpárti ember Bécsbe ment, ott is halt meg. Testvére inkább hajlott a Tököli-féle mozgalomhoz s vele együtt az egész megye. Gyöngyösi — ki valószínűleg azért vett házat Kraszna-Horkán, hogy a főispánnal könnyebben intézhessék onnan a megye sorsát — nem helyezte magát ellentétbe a közvéleménnyel és a főispán testvérével. A megyei jegyzőkönyv világosan fennhagyta, hogy midőn a kuruczok önkéntes csapatok kiállítását kérték a megyétől, a Kraszna-Horkán tartott megyegyűlésen Gyöngyösi, bár igen higgadtan, de mégis ajánlja az önkéntesek kiállítását, valamint később élelmi szerreknek s abraknak és szénának küldését a kurucz táborba. Sőt maga is hajlandónak mutatkoznék oda elmenni, ha gyöngye öregség nem súlyosodnék vállaira. Ilyen volt Gyöngyösi a kilenczvenes években is, mint alispán.

Ámde elebb, az 1681-iki országgyűlésen nem úgy gondolkozott még a haza sorsáról. Akkor Eszterházy Pál nádornak, Leopold legnagyobb hívének, a kardos griffnek oltalmába ajánlja a maga gyámoltalanságán kesergő Nymphát, — Magyarországot.

Mindezekből szerző azt a következtetést vonja le, hogy Gyöngyösi nem igen volt politikai jellem. Szeretett megalkudni a körülményekkel, s elveit ezek szerint változtatta. 1664-ig királpárti volt; azután az elégtelenséghez szított; a nyolczvanas években újra Bécsből várta Magyarország üdvösségét; de csakhamar azután a kuruczokhoz húz megint. Hihetőleg nagy része volt ebben az ő népszerűségének, melyet minden áron megakart tartani, s a hatalmasok iránt való tömjénezésének, a kiknek kegyeit — tán családi szempontból — de bizonynyal szeretne keresni. Mutatják az utóbbit a munkái előtt álló és sokszor udvaronci hizelgéssel és alázatossággal telt dedicatiók, melyekkel a hatalmasok kegyeibe ajánlja magát és költeményeit.

Lehet, hogy családi szempont vezette ebben. Biztosítani akarta.

gyermekai jövőjét. Családi viszonyairól azonban még kevesebbet tudunk, mint közpályájáról. Hogy Bekényi Zsófiát vette nőül; több gyermeke volt, kik közül Gábor Gömörmegye főjegyzője lett; birtoka volt; betegeskedésében a stubnyai fürdőt látogatta: ez az összes, a mit magánviszonyairól tudunk. Andrassy Péterhez intézett egyik leveléből tudjuk meg, hogy több gyermeke volt, kiket annak pártfogásába ajánl.

Ezután a szerző Gyöngyösi irodalmi munkásságának fejtegetésére tér át. Fejtegetései mindenütt értelmesek és szabatosak, csak azt szeretnénk volna, ha nemcsak az egyes művek elemzésére fordítana ennyi gondot, hanem Gyöngyösi korszakalkotó hatását, másfélszázadra terjedő népszerűségét is behatóbban vizsgálná. Az értekezés azonban így is a jobb programm-értekezések sorába tartozik.

48. Petri Mór, *A magyar lyra történeti fejlődése a legrégibb kortól a XVI. század végéig.* (A zilahi ev. ref. kollegium értesítője, 1887.) — Iskolai programm-értekezésnek meg szoktuk bocsátani, ha valamivel hangzatosabb cím alatt lép is föl, mint a minő tulajdonképen megilletné. Ugy látszik, Petri Mór is erre számított, mikor dolgozata fölé ezt írta, hogy «A magyar lyra történeti fejlődése a legrégibb kortól a XVI. század végéig». E cím rendszeres és beható dolgozatot ígér, mely teljes tudományos apparátussal, s — a mennyire lehet — elvek és irányok szerint tárgyalná a régi magyar lyra fejlődését. Ily dolgozatot váránk a cím után, de Petri Mór ilyet nem ad. Értekezése inkább csak futólagos áttekintése középkori költői maradványainknak, verstani és esztétikai észrevételek kíséretében.

A középkori költők tárával kezében, Petri Mór sorra veszi a fenmaradt lyrai költeményeket. Ismerteti Szent Bernát himnusát a fölfeszített Krisztushoz, a Töredék éneket sz. László királyhoz, az éneket sz. László királyról, a Pesti gyerekek utcai énekét, Vásárhelyi András énekét szűz Máriához, a Siraloméneket Both János veszedelmén, az Emlékdalt Mátyás király halálára, a XVI. századbeli vallásos költeményeket és Jeremiádokat, Szkárosi Horváth András versezetét, Az átokról, Batizi András, Dévai Biró Mátyás, Szilvester János vallásos énekeit s végül Balassa Bálint költészetét. S mindezzel 24 oldalon végez, melynek felét idézetek töltik be. Alaposabb tárgyalásról ily szűk helyen természetesen nem igen lehet szó. A szerző mindegyik költeményre tesz néhány észrevételt, itt-ott elemezni is igyekszik, de ez aztán minden. Észrevételei olykor elég találóak, de mégis csak lazán odavetett megjegyzések, melyekből kerek, áttekinthető kép nem domborodik ki. Éppen azt nem találjuk meg az értekezésben, a mit címe ígér: a *lyra történeti fejlődését*, a fejlődés tényezőinek és irányainak felmutatását.

Az a legfőbb baja a dolgozatnak, hogy nagyon is vázlatos, futólagos. Innen van aztán, hogy állításai sokszor indokolatlanoknak tűnnek fel, sőt némelykor nem is elég világosak. Milyen félszeg és zavaros pl.

mindjárt a kiindulás: «A magyar nemzetnek, már természeténél fogva, sokkal gazdagabb költői ere van a nemzeti érzelmet és hangulatot kifejező lyrára, mint a képzelet szótte, csodavilágú mesék, naiv époszok teremtésére. Lehetett ugyan nekünk is népeposzunk, a mint ezt fenmaradt mondáinkból sejthetjük, melyek töredékei egykor talán egységes egészet képeztek; de e töredékek tárgya is sokkal szorosabb és bensőbb összefüggésben van a történeti alappal, mint a fantázia világával. A magyar a mily nem szívesen maradt ez álomházában, melynek eleinte magvas talaját képezhették a pogány-szokások s melyre a kereszténység józanító eszméi (!) következtében nem építhetett: ép oly törekvéssel igyekezett kifejezést adni a lyrában gondolatainak, érzelmeinek.»

De nem mind ilyen, a mit a szerző mond. Észrevételei, melyeket középkori lyránk eszme- és érzésvilágáról, uralkodó motívumairól tesz, olykor igen talpraesettek és jellemzők. Igen szépen van írva Balassa Bálint költői jellemzése is. Finom érzéssel fejtegeti a XVI. század nagy lyrikusának egyéniségét és költészetét, s ha újat nem is igen tud mondani, de élénken színeztet, kerek képet ad róla.

Az értekezésből azt látjuk, hogy Petri Mórnak nincs meg az a tudományos készsége, melyre az ily feladatok megoldásánál okvetlenülül szükség van. De látjuk azt is, hogy van eleven érzéke a költői sajátságok, főkép a lyra természete iránt. Ezért azt hisszük, nagyobb becsű dolgozatokat is képes volna adni a szerző, ha a magyar költészet újabb korszakait tenné vizsgálata tárgyává, hol nem annyira az irodalomtörténeti kutatásnak, az anyag teljességének kell érvényesülnie, hanem az elemző tehetségnek jut a főszerep. Ez az a mező, melyre Petri Mórt képességei utalják.

49. Koltai Virgil. A verses elbeszélés története. (A panonhalmi szent-benedekrend győri főgymnasiuma 1887.) Dr. Koltai Virgil pár év óta nagyon buzgó irodalmi munkásságot fejt ki. Alig mulik el év, hogy egy csomó kisebb-nagyobb dolgozatot ne bocaátana közzé. Ir esztétikai tanulmányokat, életrajzokat, monografiákat műágak történetéről, szóval mindent, a mi az irodalomtörténet körébe vág. Egyszer az újabb, másszor a régibb irodalommal foglalkoznak dolgozatai, de mindig talál magának tárgyat, melyről írjon. Mennyiség dolgában nem is lehet panaszunk dr. Koltai Virgil irodalmi tevékenysége ellen. Hanem arra a kérdésre, hogy hát van-e valami látatja ennek a szapora munkának? — máskép fog hangzani feleletünk.

Dr. Koltai Virgil munkásságát azzal jellemezzük legjobban, ha a népszerűsítő irányra utalunk, melynek a német irodalomtörténészek közt oly ijesztő nagy tábora van. Nálunk dr. Koltai Virgil ennek az iránynak a legjellemzőbb képviselője. S miben áll ez a népszerűsítő irány? Ez tulajdonképen nagyon praktikus egy találmány, melynek

segélyével az ember könnyű szerrel összeüthet egy munkát, a nélkül, hogy nagyon megkellene magát erőltetnie. Egyszerűen összeszed két-három «forrást», s azokból összefoltoz egy új munkát, a melyre aztán ráírja a nevét. Mindazt a mit az irodalomtörténet bűvárai évek hosszú során és keserves fáradsággal felkutattak és megállapítottak, a «népszerűsítő» híg lére bocsátva találják az olvasó közönség elé, itt-ott egy jegyzetkében kegyesen megemlítve, hogy ez vagy amaz a tudós is irt már erről a kérdéstről. S ezzel a néhány «l.»-dal és «v. ö.»-vel aztán ki van egyenlítve a dolog.

Ez a dr. Koltai Virgil módja is. Csakhogy ő — legalább az előtünk fekvő dolgozatban — valamivel őszintébb, a mi bizonyos naivsággal párosul nála. Az előszóban ugyanis így szól: «A tárgyalás főnehézségét — az anyag összegyűjtését óriási mértékben megkönnyítette az Akadémia által kiadott és Szilády Áron által szerkesztett *«Régi Magyar költők Tára»*, nemcsak a szövegek lehető korrekt közlése, hanem a jegyzetek és életrajzok által. Nemcsak lehetetlen volt tehát egész a XVII. századig mellőznöm Szilády kutatásainak eredményét, hanem azokat, egy-két nézeteltéréssel, hálával kellett fogadnom». Ez elég világos beszéd. A «hálás» szerző nem is tett egyebet, mint hogy Szilády jegyzeteinek azokat a részeit, melyek a verses elbeszélésre, a vallási és regényes elbeszélésekre, a hazai és külföldi történetek verses feldolgozásaira stb. vonatkoznak, egyszerűen átírta a maga szintelen, laza nyelvére. A mi pedig a «nézeteltéréseket» illeti, nem voltunk képesek azokat fölfedezni. A *Pannonia megvételéről* szóló énekre vonatkozólag mond ugyan valamit a szerző, a mi első pillanatra nézeteltérésnek tűnik fel. De csakis az első pillanatra. Mert ha dr. Koltai Virgil Szilády Á. «jeles tudóssunkkal» és Arany János «kitűnő költőnkkel» szemben azt állítja, hogy a fehér ló mondáját valamely lantos deák nem az eredeti ősi népmonda, hanem a krónika előadása szerint dolgozta fel, s e felfogást a szerző mint «véleményünket» emlegeti, — úgy elég egyszerűen Szilády szavaira hivatkoznunk, s ki fog tűnni, mily kevésbé van itt «nézeteltérésről» szó. Szilády ugyanis ezt mondja: «Az ének mostani szerkezetének összeállítója előtt a krónikák előadása lebeghetett, de ismernie kellett az ének eredetibb alakjának is legalább töredékeit.» Nos, hol itt a nézeteltérés?

Azonban igazságtalanok volnánk, ha azt állitanók, hogy dr. Koltai Virgil *csupán* Szilády Áron kutatásait ismerte és használta fel dolgozata készítésénél. Nem. Felhasznált ő sok egyebet. Különösen a Gyulai Pál egyetemi előadásai után készült könyvmatos íveket (1. főkép a hunmondának, Ilosvai műveinek és a Toldi-mondának stb. fejtegetését), továbbá Bőöthy Zsolt alapvető művét a szépprózai elbeszéléstről, melynek különösen a «hazai és külföldi történetekről» és a «regényes

elbeszélésekről» szóló fejezetekben vette bőséges hasznát. S hogy dr. Koltai Virgil dolgozatának behatóbb bírálatába nem bocsátkozunk, annak nagyon egyszerű az oka: nem érezzük magunkat hivatottnak rá, hogy Szilády Áron, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt irodalomtörténetírói munkásságáról mondjunk ítéletet akkor, mikor Dr. Koltai Virgilről van szó.

De ha így a dr. Koltai Virgil munkájából mindenkinek megadjuk, a mi az övé: mi marad akkor a szerzőnek? Mi joga írja akkor a címlapra: «A verses elbeszélés története, írta dr. Koltai Virgil»? Hát éppen ezt kérdezzük mi is, a nélkül, hogy feleletet találjunk reá.

KELEMEN BÉLA.

Brassai Sámuel, Szórend és accentus. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XIV. köt. IX. sz.) 1888. 60 l. Ára 40 kr.

Ezt az értekezését Brassai az Akadémiában olvasta fel feleletül Joannovicz György Szórendi tanulmányaira (Értekezések, XIII k. X. sz. és XIV. k. II. sz.); ez értekezést bírálva adja elő fő elveit a szórend és accentus viszonyáról a magyarban. Értekezésének polemikus részeit mellőzöm, csakis a benne kifejtett eszméket akarom ismertetni s egyes részeiben bírálgatni.

A főkérdésre, hogy vajjon befoly-e a hangsúly a szórendre vagy nem, Brassai a leghelyesebb feleletet adja. Sem a hangsúly nem *oka* a szórendnek, sem a szórend a hangsúlynak, hanem az kétségtelen, hogy a hangsúly hatással van a szórendre, épúgy mint a szórend viszont a hangsúlyra. Mind a kettő egy közös oknak az okozata, t. i. a beszélő céljának, vagy a mint Brassai mondja, mind a kettő függ a *tudott és a nem tudottnak viszonyától.*

Az értekezés fő része a hangsúly és a szórend közötti viszony kiderítésével foglalkozik s bővebben szól a magyar hangsúly természetéről és minőségéről. A magyar hangsúlylyal én is foglalkoztam bővebben a Phonetika elemei cz. művemben (Akadémia, 1886), és már előbb is a Magyar Nyelvőr egy cikkében (Szótagok, szavak, mondatok, 1885). E dolgozataimat Brassai bizonyosan nem olvasta, mert nem említi sehol, pedig az övéivel sok egyező nézetet talált volna bennük. S ez a véletlen egyezés, melyet agg tudósunk eszméi s az én fejtegetéseim között találtam, igazán örömmre szolgált, s kifejtett nézeteim igazságába vetett hitemet nagyban megerősítette, bár művemnek bírálói ezen igazán fontos kérdésekről egyáltalán nem nyilatkoztak.

Brassai avval kezdi a hangsúly tárgyalását, hogy «a magyar mondatban az ige előtti szó vagy jelzője első tagját, olykor a csupasz igéjét is, accéntuálni szokták». A mondatban megkülönbözteti az igét s az ennek körülményeit kifejező igemelléket (v. ö. Brassai régebbi műveit:

«Magyar mondat» és «A mondat dualismusa»). «A mondatsúlyt vagy az ige előtti határozón, vagy sokkal ritkább esetben magán a csupasz ígén leljük». A hangsúly helyét az határozza meg, «hogy a mondó, habár csupán egy szóval jelölt eszmét is akar tudatni a hallóval, azon szónak a kiejtését bizonyos *erőlyel* kezdi meg, azaz az első tagját accentuálja». Vagy mint később mondja: «a mondatban azt a szót (szólámot) hangsúlyozza a mondó, a melyre kiváltképp akar figyelmet fordítatni a hallóval», és «természetes, hogy arra az eszmére hívja fel a halló figyelmét különösen a mondó, a melyet nem tudottnak teszen fel a hallónál, következéleg az azt jelölő szót accentuálja.»

Br. kétféle accentust különböztet meg, *szólámit* és *mondatit*, melyek azonban szerinte nem phonetice, hanem csak elveikben különböznek egymástól. A szólámot így határozza meg: «egymásra vonatkozó két vagy több szóból álló csoportot, melynek nincs oly teljes értelme, hogy a mondat rovatába illjék, *szólámnak* nevezek». Ezen elvek alapján fejtegeti az accentus helyét a magyar mondatban, a hol a tudott és nem tudottnak viszonya dönt a hangsúly helyét illetőleg. Tehát a fősúly azon szó vagy szólám első tagján van, a melyet a mondó legismeretlenebbnek tart. Ez a szó vagy szólám állhat a mondat elején, de őt megelőzve, kerülhet a mondat elejére egy egészen súlytalan, előkészítő szólám is, s ezt *inchoativumnak* nevezi, mint régebbi műveiben is tette. Végül részletesen elsorolja a lehetséges inchoativumokat.

Ezek, rövidre vonva, Brassai fejtegetéseinek főbb vonásai; s mint már említettem, hozzá több tekintetben hasonlóan szóltam én is a magyar hangsúlyról a *Phonetika* elemei cz. művemben. Az élő beszédet phonetikai szempontból három féle részre osztottam; melyeknek a mondat, szó és szótag nevet adtam, bár ezek a részek nem ugyanazok, mint a mit a nyelvtanban közönségesen ezekkel a szavakkal jelölnek. A kifejezések kétértelmősége folytonos nehézséget okozott is, de nem akartam új szavakat teremteni. A szó, phonetikai értelemben, ugyanazt jelentti, a mit Brassai *szólámnak* nevez. «A szótagcsoportok után tartott nagyobb tünetek nem esnek minden egyes szó végére, vagyis a szavak beszéd közben nem válnak úgy el egymástól, mint az írásban. Néha három, négy szavat is egybe ejtünk, mintha egy szó volna.» (90. l.) S ezt a két pihenő szünet közé eső szótagcsoportot, mely nem ugyanaz, mint az értelem szerinti külön szó, neveztem phonetikai szónak; vagy Brassai pontosabb kifejezését használva, ez a szólám. A beszéd minden egyes részének megvan a maga saját hangsúlya, tehát szólottam a szótagok hangsúlyáról, továbbá a szó (vagyis szólám) hangsúlyáról és végre a mondathangsúlyról. A szólámhangsúly minőségét és helyét részletesen tárgyaltam (Phon. el. 101. l.); a mondathangsúly helyét pedig így jelöltem ki: «a mondat egyes részei közül a beszélő azt a részt

ejti legerősebb hangon, a melynek legnagyobb fontosságot tulajdonít, a melyről leginkább akarja, hogy a hallgató figyelmét el ne kerülje. A mondathangsúly nem terjed el az egész szón, hanem csak annak amúgy is legsúlyosabb részét, első tagját, emeli ki még jobban. (104. l.).

Brassai is elismeri, hogy van különböző hangsúly (szólami és mondati; fősúly és másodrendű újságoló), de nem hiszi, hogy ezek fonetikailag is különböznek egymástól; szerinte csak hangsúlyos és hangsúlytalan szó van, s a szókombókban is csak az első tag súlyos, a többi mind súlytalan. Ez az elavult nézet teljesen tarthatatlan. Nincs oly kis része a beszédnek, a mit valami súlylyal ne ejtenénk, lehet ez bármi csekély is, de valami súlya mindig van. A természetűdős Brassai aligha helyeselné, ha valaki a testeket súlyosakra és súlytalanokra osztaná fel, hisz minden testnek van valami, bármi csekély súlya is; s ha a hang erejére, melylyel a beszéd egyes részeit létrehozuk, képes kifejezést használva szintén a súly szót alkalmazzuk, el kell ismernünk, hogy teljesen súlytalan része a mi beszédünknek nincs. A beszéd legjelentéktelenebb részének kiejtésénél is fejt ki tudónk valami erőt, s a beszéd egyes részeinek fontossága szerint különböző ez az erő. A magyar beszédre nézve én öt erősségi fokozatot állapítottam meg; hogy helyesen-e vagy nem, azt másoknak a feladata eldönteni. Brassai a magyar hangsúly kérdésének csak egy kis részét tárgyalja, a mondathangsúlyt, azt, a melyet én az erősségi fokozatban erős hang-súlynak neveztem. A tulajdonképpeni szólami hangsúlytól (első hangsúly) csak igen tökéletlenül szól (inchoativum, másodrendű hangsúly). Mindazonáltal a magyar hangsúly ezen egy részletére nézve ebben a füzetben sok újat, sok tanulságosat találunk, mely elég anyagot ad a nyelvésznek a gondolkodásra, a továbbmunkálkodásra.

Brassainak még egy megjegyzését nem hagyhatom szó nélkül. Ő a magyar szólami hangsúlyt szembe állítja más nyelvek szóaccentusával, s azt mondja, hogy azokban beszéd közben is hallszik az egyes szónak szokott accentusa. Csakhogy ebben nagyon téved; más élő nyelvekben is éppen olyan a szólam-accentus, mint a magyarban, azokban is egygyé alakul több szó, melyeket egy erősebb hangsúly fűz össze, és ez az erősebb hangsúly megmarad ugyanazon a szótagon, a hol különben is állana, csak úgy mint a magyarban. Erre nézve bő tanulságot meríthet mindenki az angol nyelvet illetőleg Sweet művéből (*Elementarbuch des gesprochenen Englisch*), a francziára nézve pedig Passy cikkeiből (*Kurze Darstellung des französischen Lautsystems. Phonetische Studien, I. k.*).

BALASSA JÓZSEF.